

Cuvinte cheie: instituții medievale, comitate nobiliare, districte românești, banatul de Severin, Banatul medieval.

Cuprins

Argument.....	1
I. Istoriografie.....	3
II. Situația politică a Banatului medieval în secolele XIV-XV.....	16
III. Comitatul și aparatul său administrativ.....	45
3.1. Comitatul nobiliar.....	45
1.a. Caracteristici.....	45
1.b. Comitatele bănățene.....	46
Timiș și Caraș.....	54
Cenad, Cuvin și Torontal.....	59
În loc de concluzii.....	63
3.2. Comiții și vicecomiții.....	65
3.2.a. Introducere.....	65
3.2.b. Comitele de Timiș.....	66
Ascensiunea politică.....	70
<i>Nos vterque Nicolaos</i>	71
Baronul de Timiș.....	74
3.2.c. Vicecomiții de Timiș.....	87
3.3. Juzii nobililor.....	90
3.3.a. De la <i>servientes regis</i> la <i>judices nobilium</i>	90

3.3.b. Exemplificări terminologice.....	91
3.3.c. Juzii nobililor din comitatul Timiș.....	93
3.4. Oamenii regelui.....	107
3.4.a. Contextul intern în prima parte a secolului al XIV-lea.....	107
3.4.b. Premise.....	108
3.4.c. Atribuții.....	110
3.4.d. Alegerea omului regelui.....	117
3.4.e. Statutul social.....	118
IV. Congregații generale, adunări comitatense și scaune de judecată.....	121
4.1.a Introducere.....	121
4.1.b Sistemul congregațional.....	122
4.2. Congregații generale.....	124
4.3. Adunările comitatense.....	129
4.4. Scaunele de judecată.....	134
V. Districtele românești.....	173
5.1. Istoriografie.....	173
5.2. Terminologie.....	184
5.3. Etapele procesului de constituire al districtelor.....	185
a. Cucerirea maghiară.....	186
Culoarul Timiș Cerna.....	188
Valea superioară a Bârzavei.....	192
Depresiunea Oraviței.....	193
b. Dezagregarea sistemului de cetăți.....	194
Iobagii și cnezii cetăților.....	195
Nobilimea românească și noile instituții.....	201
5.4. Provincii, comitate, districte și domenii funciare.....	205
5.5. Politică și administrație. Studiu de caz: <i>Districtul Caransebeș</i>	224

VI. Banatul de Severin.....	252
6.1. Introducere.....	252
6.2. Evoluția politică a Banatului de Severin de la întemeierea Țării Românești și până la domnia lui Mircea cel Bătrân.....	254
Concluzii.....	271
Abrevieri.....	276
Bibliografie.....	281
Webografie.....	302
Anexe.....	303

Rezumat. Instituții politico-administrative în Banat, în secolele XIV-XV.

O imagine mult mai clară și mai concisă despre societatea feudală, bănățeană se conturează în urma cunoașterii și analizării modului de funcționare a instituțiilor politico-administrative, medievale. Desigur, în pofida unor anumite obiecții ne-am permis să utilizăm termenul „Banat”, atunci când ne raportăm la întreaga provincie delimitată natural de văile Mureșului, Tisei, Dunării și culmile vestice ale Carpaților Meridionali, având suportul istoriografiei românești.

Izvoarele atestă faptul că, începând cu secolul al XIV-lea, ținutul era cunoscut sub numele de „Temeskuz” sau „Temesköz”, denumire care în limba română echivalează cu „Timișana”. Însă, nu există suficiente dovezi care să demonstreze că întregul teritoriu era numit astfel, inclusiv porțiunea dintre râul Timiș și Dunăre. După dispariția regatului maghiar și întemeierea pașalâcului de Timișoara acest toponim nu a mai fost utilizat, iar odată cu stăpânirea asutriacă, întregul teritoriu va fi denumit „Banatul Timișoarei” sau sub forma simplă: „Banat”.

Intervalul de timp care marchează cercetările noastre, corespunde ultimei perioade de ascensiune politică a regatului Ungariei, atunci când instituțiile sale interne cunosc diferite etape de dezvoltare, care reflectă metamorfozele sociale ale societății feudale, est-europene. Având acest teren vast de cercetare ne-am propus reliefarea unor aspecte, iar acolo unde a fost posibil prezentarea detaliată a instituțiilor politico-administrative.

În vederea realizării acestui deziderat am lecturat și analizat corpusurile de documente culese de Pesty Frigyes, Ortway Tivadar, Nicolae Densușianu, dar și documentele medievale aflate în arhivele naționale maghiare din Budapesta (MOL). De asemenea am utilizat următoarele colecții de documente, structurate cronologic și tematic: *Documente privind istoria românilor*, seria B, vol. I; seria C, vol. I-IV; *Documenta Romaniae Historica*, seria C, vol. XIII-XV; seria D, vol. I; Feneșan C-tin, *Documente Medievale Bănățene*, (1440-1653), Timișoara, 1981; *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I. D. Suci, R. Constantinescu, Timișoara, 1980; *Árpádkori új okmánytár*, vol. I-XII, Budapest, 1860-1874; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-XI, Budae, 1829-1844; *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andavensis*, ediție I. Nagy, Gy. Nagy Tasnádi, vol. I-VII, Budapest, 1878-1920; *Anjou-kori oklevéltár*, vol. I-XXXI, Budapest–Szeged, 1990-2007; *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I-X, Budapest, 1951-2007; J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, X-XII, Pest, 1853-1857; Gy. Nagy, *A nagymihály és gróf Stáray család oklevéltára*, vol. I-II, Budapest, 1887-1889; *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősebb ágának okmánytára*, vol. I-XII, Pest, Budapest, 1871-1931; *Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár. 1000-1526. Évi törvényczikkek*, ediție Gy. Nagy, S. Kolosvári, K. Óvári, Budapest, 1899, etc.

Bibliografia cu privire la Banatul medieval este destul de vastă, majoritatea lucrărilor însă, sunt sinteze dedicate unor întinderi teritoriale mai mari. Atât istoria Ungariei medievale, cât

și istoria Transilvaniei sau a națiunii române, prezintă evenimente s-au se raportează prin diferite episoade la spațiul bănățean.

În cea ce privește instituțiile politico-administrative, sursele istoriografice se reduc substanțial. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul veacului următor cercetarea acestora a urmat tiparul studiului monografic, ce își propunea descrierea exhaustivă a câte unei instituții în parte, insistându-se îndeosebi pe descrierea cursivă a istoriei politice. Spre finalul secolului al XX-lea stadiul cercetărilor a cunoscut un anumit progres, în special datorită istoricilor maghiari, literatura română fiind tributară obiectului de studiu reprezentat de districtele românești.

Dintre lucrările timpuri, cele mai importante au fost redactate de același Pesty Frigyes, care a dedicat câte un studiu monografic, fiecăruia din cele trei organisme administrative, principale, ce au funcționat pe teritoriul provinciei: comitatul, districtele românești și banatul de Severin. Istoricul maghiar a tratat fiecare instituție în parte, încercând descrierea lor exhaustivă, însă cercetarea sa a neglijat aspectele administrative.

În pofida numeroaselor studii dedicate districtelor românești, o monografie a acestui subiect nu a fost realizată, iar majoritatea autorilor care au abordat această temă și-au concentrat eforturile, pentru a combate opiniile care au negat continuitatea românească la nordul Dunării. De altfel istoriografia românească a recunoscut lipsa contribuțiilor importante și lacunele științifice ale acestui număr însemnat de studii și articole.

În ultima perioadă s-au distins lucrările, semnate de C. Tóth Norbert și W. Kovács András, care au îmbogățit cunoștințele cu privire la istoria instituțiilor politico-administrative, dar cercetările lor nu au avut în vedere spațiul bănățean.

Prin urmare contribuția noastră va consta în prezentarea instituțiilor, raportându-ne la acest spațiu. Desigur, vom avea în vedere cel trei mari organisme administrative, pe care le vom prezenta în capitole distincte, dar vom reda și mecanismele lor interioare.

Prima instituție prezentată este comitatul, care a acoperit cea mai mare parte a Banatului. Cele șase comitate (Cenad, Arad, Timiș, Torontal, Cuvin și Caraș) au delimitat îndeosebi teritoriul de câmpie, astfel că doar un porțiune redusă a ținuturile deluroase și montane au intrat în componența acestora.

După câteva mențiuni introductive despre funcționalitatea comitatului, am încercat să surprindem momentul în care vechea instituție, a comitatului regal a fost conversată de noile

caracteristicile ale societății feudale, din veacul al XIII-lea. În cea ce privește comitatele bănățene nu am reuși o datare mai timpurie, cel puțin înainte de stabilirea regelui Carol Robert la Timișoara, pentru constituirea comitatului nobiliar. Doar în cazul Aradului există informații documentare care atestă existența juzilor nobiliari la începutul deceniului doi al secolului următor. Totuși, numai lipsa izvoarelor scrise zădărnicește identificarea acestui moment la sfârșitul veacului al XIII-lea.

Factorii de conducere ai noii instituții au fost aleși din rândul comiților și vicecomiților. Dacă funcția de conducerea comitatului a fost atribuită marilor demnitari de la curtea regelui, vicecomiții erau recrutați din rândul nobilimii provinciale. În contextul în care baroni erau mulțumiți cu retribuția financiară, conducerea efectivă a unității administrative revenea vicecomiților care, doar în situații excepționale își părăseau locul de muncă.

Datorită poziției lor geo-politice, situate la hotarul sud-estic al regatului, comitatele bănățene ajung să fie conduse de un singur demnitar. Mai mult odată cu apariția pericolului otoman funcția comitelui de Timiș va accede la rangul marilor demnități. Astfel, titularul acestui comitat ajunge să dețină statutul de baron și prin urmare va intra în rândul membrilor sfatului regal. Această schimbare este sesizabilă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, atunci când cealaltă demnitate baronială din zonă, scaunul banului de Severin, va rămâne vacant. În pofida acestei metamorfoze instituționale, documentele de cancelarie atestă prezența comitelui de Timiș în rândul demnitarilor, abia de la cumpăna veacului al XV-lea.

Instituția care a conferit o identitate nouă, comitatului a fost cea denumită de izvoarele latine „*judex nobilium*”. Implicarea nobilimii provinciale în activitățile administrative ale țării a reprezentat o urmare, atât a intenției dinastiei arpadiene, cât și a realităților determinate de familiaritate, relație de tip feudal care reunea aceiași contractanți: seniorul și vasalul. În timp ce primul făcea parte din rândul marii nobilimi, cel de al doilea era reprezentantul nobilimii provinciale, aflate în plin proces de consolidare. Prin aceste transformări administrarea comitatelor a fost împărțită între baroni și reprezentanți săi, și nobilimea mijlocie.

De altfel, participarea nobilimii locale la viața administrativă, comitatensă va determina apariția altor instituții: oamenii regelui, ai voievodului, ai palatinului și oamenii comitatului. Importanța lor va consta în verificarea și îndeplinirea ordinelor puterii centrale, astfel că activitatea lor va fi consemnată de locurile de adevărire. Încă de la începutul secolului al XIV-lea, atribuțiile lor au fost bine definite, iar alegerea lor beneficia de girul întregii comunități.

Într-un capitol distinct ne-am propus prezentarea scaunelor de judecată, a adunărilor comitatense și a congregațiilor generale. Dacă instituția din urmă avea, în special un caracter legislativ, fiind mai degrabă una dintre instituțiile politice, centrale ale regatului, primele reprezentau instituții cu atribuții judiciare și erau întrunite la nivel local și provincial.

Congregațiile generale au ocolit teritoriul Banatului medieval ele fiind organizate preponderent în locațiile din centrul Ungariei. Singura întrunire de acest fel, care a avut loc în provincia bănățeană a fost congregația organizată la Timișoara, în anul 1397. Regele Sigismund de Luxemburg a ales această locație în contextul în care întregul hotar sudic se afla sub amenințarea iminentă a invaziei otomane. Documentele nu aduc nicio mărturie despre o altă asemenea întrunire, nici măcar pentru perioada în care capitala regatului s-a aflat la Timișoara.

Spre deosebire scaunul de judecată reprezenta tot o adunare, între competențele căreia se numărau și problemele judiciare, dar atribuțiile sale se rezumau la teritoriul comitatului. Componenta sa era alcătuită din vicecomiți și juzii nobiliari, însă la întrunirile sale participa și nobilimea provincilă, prin intermediul oamenilor comitatului și a *procuratori*-lor.

Conform izvoarelor, scaunele de judecată aveau loc lunar, o dată la două săptămâni sau în funcție de cauzele judecate, iar împotriva sentințelor sale se putea face apel la forurile judiciare mai înalte. O asemenea instituție era adunarea comitatensă care reunea, uneori nobilimea mai multor comitate. Importanța acestei instituții era indicată de demnitarii care asigurau prezidiul ei. Desigur, cel mai înalt for îl reprezenta regele, însă multe dintre adunările comitatense din Banat au fost prezidate de palatin, iar cu diferite ocazii au fost prezenți și alți demnitari: comiți, voievozi, bani. Întrunirile aveau loc în apropierea așezărilor mai mari, precum târgurile și orașele, astfel că hotărârile sale să fie răspândite la toți locuitorii ținutului. În cazul comitatului Timiș nu am reușit decât identificarea a șapte adunări comitatense, care au fost întrunite lângă Timișoara. De altfel, izvoarele atestă că alte adunări care au privit acest comitat au avut loc lângă Cenad, fiind reunită nobilimea ambelor unități administrative.

În pofida numeroaselor studii și lucrări care au avut ca subiect districtele românești, caracteristicile și modul de funcționare a acestor instituții nu a fost pe deplin lămurite. De asemenea remarcăm lipsa unei monografii care să cuprindă întreaga chestiune, în contextul afinității istoriografiei românești pentru această temă.

Totuși, recunoaștem că subiectul este unul vast, motiv pentru care, nici noi nu vom intra în detalii, ci ne vom rezuma la prezentarea istoriografiei și examinarea terminologiei utilizate în

legătură cu districtele românești. Pe de altă parte dorim identificarea tuturor acestor instituții românești și delimitarea lor de domeniile funciare și cu caracter privat. Reconstituirea etapelor procesului de formare al districtelor românești reprezintă, de asemenea un deziderat, precum și analizarea identității administrative a districtului Caransebeș. Situat alternativ în comitatul Timiș și banatul de Severin de mărturiile diverselor locuri de adevărire și instituții juridice, districtului i s-a refuzat o identitate administrativă. De aceea prin intermediul instituțiilor pe care le-a am consemnat, în sfera sa de activitate ajungem la concluzia că acest district a constituit în sine o unitate administrativă, fapt certificat îndeosebi de funcționarea propriului scaun de judecată, aflat alternativ sub jurisdicția comitelui de Timiș sau a banului de Severin.

Ultimul studiu este dedicat situației politice a banatului de Severin în secolul al XIV-lea. Scopul propus a fost evidențierea apartenenței politice a cetății omonime, dar totodată am reprezentat relațiile dintre regatul maghiar și Țara Românească. Astfel am ajuns la concluzia că, în acest secol, banatul de Severin s-a rezumat la teritoriul din interiorul culoarului Timiș-Cerna, continuat pe malul Dunării până la gura de vărsare a Carașului, la care se adăuga cetatea omonimă, împreună cu pertinențele sale.

De altfel cetatea Severinului a conferit adevărata identitate mărcii de graniță, deoarece în perioadele când s-a aflat sub autoritatea domnitorilor români sau a forțelor otomane, scaunul banului a fost vacant.

Dintr-o altă perspectivă banatul de Severin reprezintă o microzonă administrativă în competența căreia se afla o parte dintre districtele românești. Această unitate este realizată doar de persoana banului, în calitate de prim judecător al scaunelor de judecată vlahă.

În momentul în care funcția acestuia rămânea vacantă, autoritatea asupra întregului teritoriu care intra în componența banatului de Severin, era transferată comitelui de Caraș, dar în permanență comitelui de Timiș, care ajunge să suplinească, însăși rangul banului, însă fără conversarea funcției.

Harta administrativă a banatului de Severin va putea fi reconstituită mult mai bine în momentul în care cercetările asupra districtelor românești vor avea rezultate substanțiale. Acest lucru va presupune și definirea raporturilor dintre instituțiile românești și baronul aflat la conducerea cetății Severin.

Una dintre concluziile cercetării noastre aruncă o altă lumină asupra dimensiunilor comitatelor, în special în arealul montan al Banatului. Cel puțin în cazul comitatului Timiș se

impune o redefinire a granițelor sale estice. Numărul mare de informații documentare care atestă identitatea administrativă a districtului Caransebeș, dovedesc că instituțiile comitatului timișan nu și-au desfășurat activitatea în zona culoarului Timiș-Cerna. De altfel istoriografia a preluat încă de la început mărturiile izvoarelor cu privire la poziționarea unor așezări din acest areal, în comitatul Timiș, fără întreprinderea unor analize critice a informațiilor documentare. Însăși poziția strategică a Banatului medieval, în contextul conflictelor iminente cu Poarta, a dus la conturarea unor realități administrative și politice distincte față de alte teritorii ale regatului maghiar.

Desigur, în această etapă a cercetării nu vom putea aduce lămuriri tuturor chestiunilor neelucidate cu privire la instituțiile din provincia nord-dunăreană. Într-un viitor apropiat se impune reconstituirea dimensiunilor celorlalte districte românești precum și lămurirea identităților lor administrative. De asemenea unele aspecte ale procesului de constituire a acestor instituții românești necesită un studiu mai detaliat, coroborat fiind cu noi descoperiri arheologice.

Un alt subiect de cercetare îl reprezintă dimensiunea teritorială a banatului de Severin și definirea raporturilor sale cu cele două comitate vecine: Caraș și Timiș. Totodată se impune continuarea reconstituirii relațiilor acestei mărci de graniță cu Țara Românească, mai ales că domnitorii români au deținut cetatea Severinului în anumite perioade ale secolului al XV-lea.

În ce privește comitatele bănățene, cercetările ulterioare vor avea rostul de a analiza vechile ipoteze care susțineau dispariția comitatelor Cuvin sau Caraș. În paralele se cuvine continuarea studiilor asupra instituțiilor și a mecanismelor lor interioare, și a modului prin care le-au asigurat funcționalitatea. Considerăm că aceste aspecte vor fi mult mai bine lămurite dacă vom avea o imagine mai clară despre relațiile de familiaritate dintre nobilimea de diferite stări.